

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Adelövs kyrkogård

*Adelövs socken i Tranås kommun
Jönköpings län, Linköpings stift*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2006:94

Robin Gullbrandsson

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Adelövs kyrkogård

*Adelövs socken i Tranås kommun
Jönköpings län, Linköpings stift*

Rapport och foto: Robin Gullbrandsson. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Robin Gullbrandsson

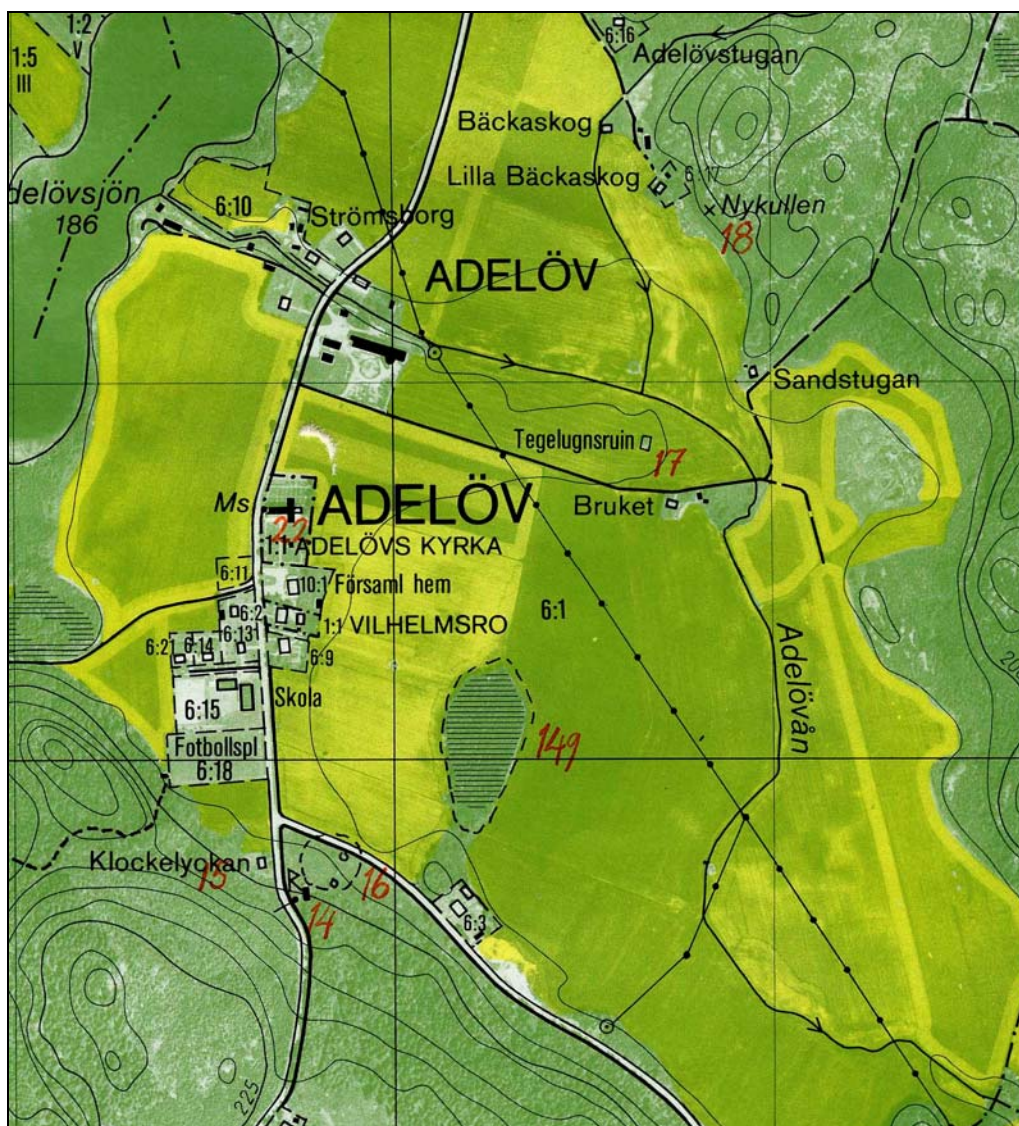
Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2006

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Inventeringens uppläggning	5
Sammanfattande beskrivning	6
Adelövs kyrkogård	7
Kyrka och kyrkomiljö	7
Kyrkogårdens historik	7
Händelsehistorik	9
Beskrivning av kyrkogården idag.....	10
Allmän karaktär	10
Omgärdning	10
Ingångar	10
Vegetation	10
Gångsystem	11
Gravvårdstyper	11
Beskrivning av enskilda kvarter	11
Kvarter I, IV och V	11
Allmän karaktär	11
Gravvårdstyper	12
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	13
Kvarter II	13
Allmän karaktär	13
Gravvårdstyper	14
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	14
Kvarter III	14
Allmän karaktär	14
Gravvårdstyper	15
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	16
Kvarter VI	16
Allmän karaktär	16
Gravvårdstyper	16
Kulturhistorisk bedömning och karaktär	17
Hummelhielska gravkoret.....	17
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården i dess helhet	17
Sammanfattning	18
Referenser.....	19
Arkiv	19
Tryckta källor	19
Tekniska och administrativa uppgifter	19

Utdrag ur ekonomiska kartans blad Adelöv 7E 6g.

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Linköpings stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkobyggnader och kyrkomiljöer inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004 och det beräknas avslutas under år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkobyggnaderna och kyrkogårdarna som omfattas av Kulturminneslagen. Lagen gäller de kyrkobyggnader, kapell och kyrkogårdar som är tillkomna före utgången av år 1939 samt de som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarna syftar till att lyfta fram kyrkans och kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkobestånd och kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkans och kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Linköpings stift, inklusive respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrka och kyrkogård skrivs vardera en delrapport med en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande över kyrkan. För varje kyrka och kyrkogård görs en sammanfattande kulturhistorisk bedömning där de kulturhistoriska värdena lyfts fram. Förutom delrapporten görs delar av inventeringsmaterialet tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representanter från Linköpings stift, Länsstyrelsen i Jönköpings, Östergötlands och Kalmars län samt läns museerna i Kalmar och Linköping. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till dels varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapporter har utförts av antikvarierna Jonas Haas och Robin Gullbrandsson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

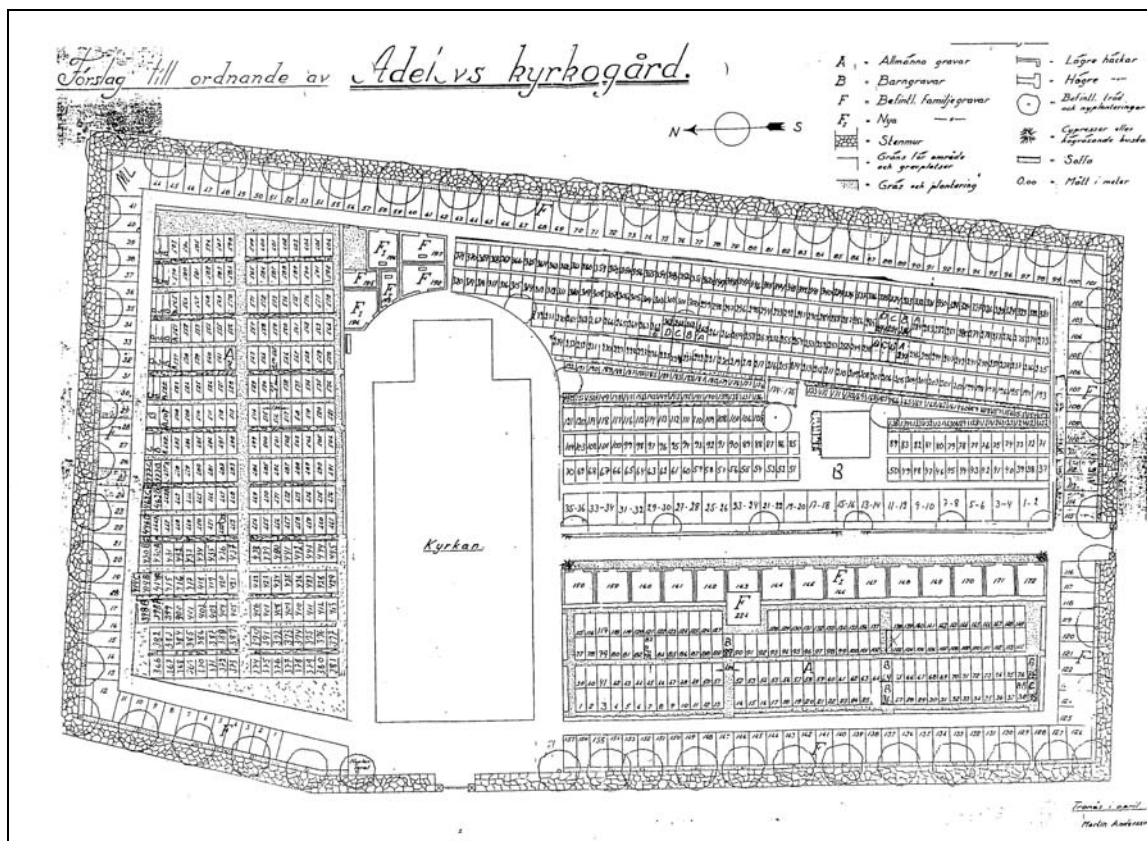
Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Tranås Adelövs kyrka 1:1

Adelövs socken, Tranås kommun, Vedbo och Ydre kontrakt, Tranås kyrkliga samfällighet, Linköpings stift, Jönköpings län.

Adelövs kyrkogård har medeltida kontinuitet. Nuvarande prägel härrör från nya kyrkans uppförande på 1830-talet och förändringar under 1900-talet. Kallmurar med smidesgrindar, trädkrans av olika ålder och symmetriska grusgångar speglar detta, liksom gravvårdsbeståndet. Kyrkans södra hälft uppvisar en hierarkisk struktur mellan enhetliga köpegravar längs kyrkogårdsmurarna och allmänna inre begravningsytor. Av allmänna gravar återstår idag endast rester och gravvårdsbeståndet är en blandning av gammalt och nytt. Framträdande är det Hummelhielmska gravkoret från 1762. Kyrkogårdens norra del är en utvidgning från 1829 med enhetlig karaktär från efterkrigstiden.

Kyrkogårdens kulturhistoriska värde ligger främst i de enhetliga köpegravskvarteren och enskilda gravvårdar – resliga äldre vårdar, grusbäddar med inramning, samt vårdar med titlar eller annat person- och lokalhistoriskt värde. Väsentligt är även gravkoret och kyrkogårdens utformning med grusgångar och inhägnad.

Gravkarta från 1935 över Adelövs kyrkogård. Föga är förändrat sedan dess.

Adelövs kyrkogård

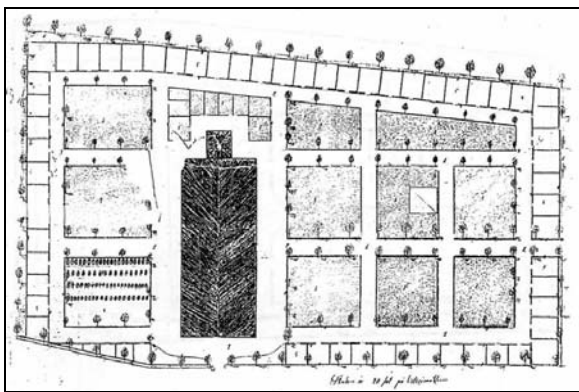
Kyrka och kyrkomiljö

Adelövs socken ligger i den norra änden av Jönköpings län, i västra delen av Tranås kommun. Socknen sträcker sig söderut från skogsbygden Holaveden i norr och begränsas i öster och söder av sjöarna Vänstern och Noen. Landskapet är tämligen kuperat med inslag av såväl löv- som barrskog. Adelöv omnämns första gången 1261 som "Athelef". Innehåller troligen mansnamnet "Adhi" och efterleden "-löv" som tolkas arvegods. Genom socknens mitt skär vägen mellan Gränna och Tranås. Där vägarna mellan Adelöv och Lommaryd möts ligger sedan fornt en marknadsplats, välkänd åtminstone sedan 1700-talet. Söder därom finns en ansevärd koncentration av stora järnåldersgravfält, vilket pekar på ett förhistoriskt centrum i bygden. Vid sjön Noen finns det gamla säteriet Näs som tillhört bl.a. släkten Hummelhielm och Per Brahe d.y. vars ruinerade lustslott Brahehälla kvarstår. Ett annat säteri var Södraholm.

Kyrkbyn ligger samlad längs med en nord-sydlig vägsträckning genom en uppodlad slätt, en f.d. sjöbotten. Redan på 1700-talet var åkerbruket fördelaktigt här. Runt omkring finns bergsryggar med barrskog. Kyrka och kyrkogård ligger vid vägens östra sida med åker i norr och öster samt kyrkskolan i söder. Skolan är en timrad byggnad från 1905 i 1 ½ plan med smutsgul stående/liggande panel, korspostfönster, balkong och sadeltak med cementpannor.

Adelövs kyrka är uppförd 1833 efter ritningar av arkitekt Fredrik Blom vid Överintendentsämbetet. Den restes strax norr om den senmedeltida timmerkyrka som sedermera revs. Nuvarande kyrka är ett till exteriören ett gott exempel på empirens kyrkoideal med sina strama fasader, rundbågar och lanterninkrönt torn. Ovanligt är att tornet är placerat i öster med sakristia i bottenvåningen. Västfasaden är utformad som en tempelgavel. Ursprungligen var mittporten i söder huvudingång. Kyrkan bär smutsgul spritputs med slätputsade samt vitkalkade omfattningar och tornkropp. Kraftiga ankarjärn från sent 1800-tal är ett karaktärsskapande drag. I den tunnvalvda, ljusa och spatiösa interiören har den tidstypiska altarpredikstolen bevarats, vilket annars sällan är fallet. En rikedom av äldre inventarier från medeltid och barock förtar dock interiörens ursprungliga enkelhet. Fyra begravningsvapen minner om olika adelssläkter i socknen.

Kyrkogårdens historik

1829 års gravkarta med den påbörjade kyrkan.

Adelövs kyrkby från söder.

Adelövs kyrkogård har medeltida ursprung. En första träkyrka skall ha funnits på platsen sedan 1200-talet. Denna ersattes under 1400-talet, enligt Rogberg 1427, av en timmerkyrka. Till denna hörde en klockstapel. Kyrkan skall ha legat strax söder om den nuvarande. Vid denna tid skall kyrkogårdens norra avgränsning gått i höjd med nuvarande kyrka. En stenmur lär ha anlagts 1747 av dalkarlar. 1762 fick släkten Hummelhielm på Näs tillstånd att uppföra ett gravkor åt sig på kyrkogårdens sydöstra del. Vid ingången av 1800-talet var kyrkan stadd i långt gånget förfall, varför nybygge bestämdes. Först

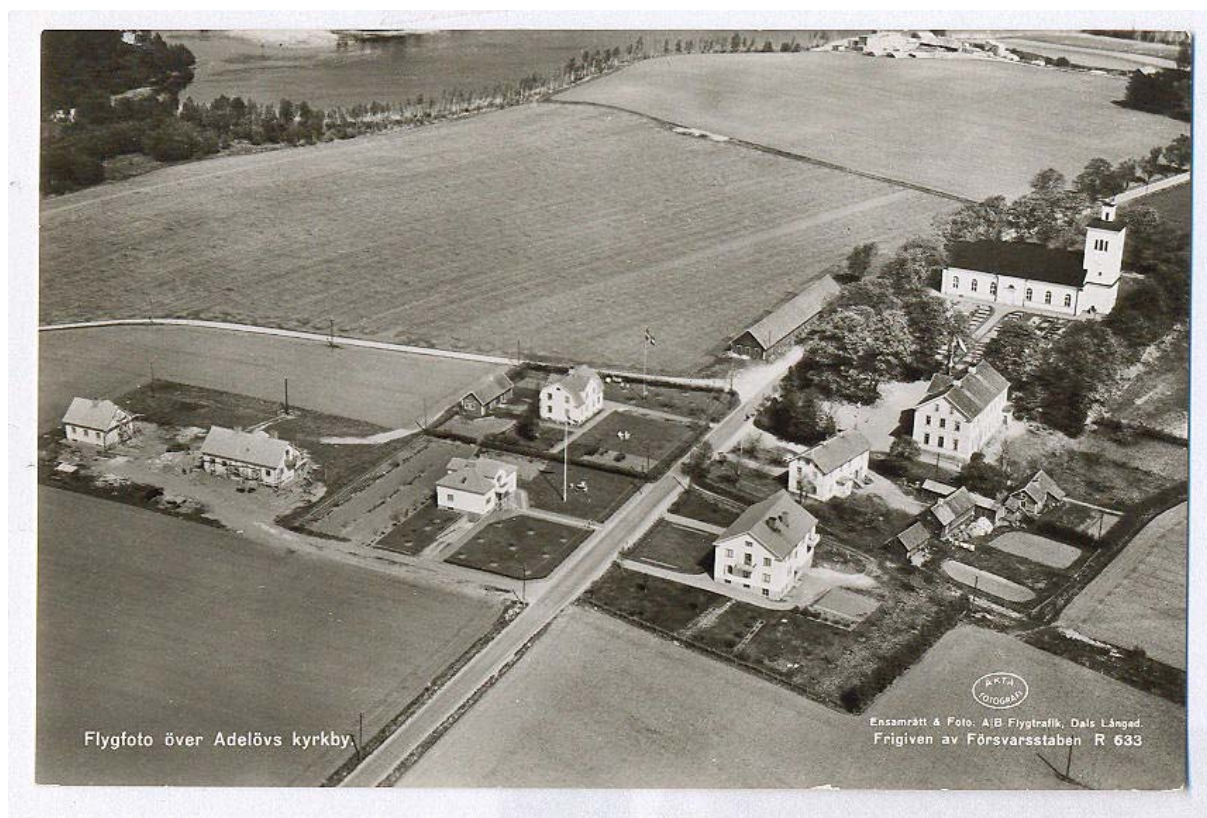
1833 stod den nya kyrkan klar. En kyrkbod fanns fram till 1819. 1829 omlades kyrkogården och fick en nordlig utvidgning. 1835 uppsattes nuvarande smidesgrindar i väster och söder. Samtidigt försågs utvidgningen med en stenmur. Sannolikt vid denna tid planterades en trädkrans av lönn. 1891 instiftades Hummelhielska griftegårdskassan. För 600 kr tog församlingen på sig skötseln av gravkoret för all framtid. Enligt 1829 års planritning bestod kyrkogården av fler kvarter än idag. I söder fanns åtta som idag utgör två, i norr tre som idag utgör ett. Den hierarkiska strukturen med familjegravar längs kyrkogårdsmurarna och i kvarteret invid koret har bestått. 1909-10 slogs kvarteren ihop till nuvarande struktur. Längs gången fram till mittporten lades familjegravar. Vid samma tid byggdes kyrkstallar väster om kyrkogården, på nuvarande parkeringsyta. 1928 flyttades kyrkans ingång från söder till väster. Ännu 1940 upptogs kvarterens inre av allmänna begravningsytor där gravarna utmärktes med ekplankor. Av dessa återstår idag ingenting. Under 1950-talet avverkades många av trädkransens stora lönnar, endast ett par stycken kvarstår idag i sydväst. Vid denna tid hade gravrätter med grusbädd och stenram kommit att prägla kyrkogårdens södra del. Längs mittgången var obrutna rader av dem. Ekplankorna blev ovanligare. Under 1970-talet och senare har merparten av grusbäddarna slopats, vilket medfört att karaktären på nytt förändrats. Istället har en allé planterats liksom några prydnadsträd. Under senare år har stadsmässiga "gammaldags" gatlyktsarmaturer tillkommit, liksom fasadbelysning. Det senaste tillskottet på kyrkogården är en minneslund i det nordöstra hörnet, från 2002.

Fotografi taget 1911 av A Friberg. De två kvarteren söder om kyrkan är allmänna och utmärks av sina s.k. "dödbäddar", enkla gravvårdar av ekplank. Detta var förr en vanlig syn på de småländska kyrkogårdarna, idag finns bara spillror kvar. Fotografi i ATA.

Händelsehistorik

1427	Ny timmerkyrka skall ha ersatt föregångare i trä. (Rogberg 1770)
1747	Stenmur läggs av dalkarlar. (JLM)
1762	Gravkor byggs. (JLM)
1829	Utvidgning av kyrkogården åt norr inför uppförande av ny kyrka. (JLM)
1833	Ny kyrka uppförs. (JLM)
1835	Smidesgrindar i söder och väster, mur kring utvidgning. (JLM)
1909-10	Sammanslagning av kvarter till befintliga. (JLM)
1950-59	Föryngring av trädkrans. (JLM)
2002	Minneslund. (JLST)

Flygfotografi över Adelövs kyrkby från omkring 1950. Observera grusgravarna på kyrkogården. Söder om kyrkan står skolbyggnaden.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Adelövs kyrkogård är en typisk landsortskyrkogård med medeltida ursprung. Senaste utvidgningen skedde åt norr 1829 och kyrkogården ger ett samlat intryck. Planformen är rektangulär med kyrkan som avskiljare mot den nordliga utvidgningen. Benämning på de olika kvarteren saknas, varför de här fått en numrering. Kvarter I och IV sträcker sig längs kyrkogårdsmuren i väster och söder respektive söder och öster. Dessa upptogs helt av köpegravar från 1880-talet och framåt. Kvarter II och III upptar båda sidorna om mittgången i kyrkogårdens södra hälft. De har en mer uppblandad prägel med äldre och yngre gravrätter samt rester av allmänna gravrader. I det östra av dessa kvarter står det Hummelhielsmska gravkoret. Kvarter V sträcker sig längs västra och norra kyrkogårdsmuren i utvidgningen och domineras av yngre gravrätter. Kvarter VI upptar ytan norr om kyrkan och har enhetlig efterkrigstidsprägel med låga rektangulära vårdar i rätta rader med rygghäckar. Öster om koret finns några påkostade, äldre familjegravar. I kyrkogårdens nordöstra hörn finns en minneslund. Framförallt kyrkogårdens södra del uppvisar en rikedom av olika gravvårdar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Smidesgrind från 1835 i väster. Offerbössan skymtar till vänster.

Omgärdning

Adelövs kyrkogård omges av en kallmur av stora granitblock, somliga tuktade, framförallt mot vägen. Muren är drygt metern hög och omkring en meter bred. Invändigt är muren fylld med småsten samt överväxt med mossor och sedum. I öster är det en stödmur. En stenmur skall ha byggts 1747, men troligare är att den nuvarande helt är från 1835 då utvidgningen omgärdades. Invid den södra grinden ligger en liten rektangulär gravhäll av granit, på vilken bl.a. namnet "SVENONIS" kan tydas. Denna torde kunna knytas till någon av kyrkoherdarna Nicolaus Svenonis Medelius (död 1672) eller Sveno Svenonis Höök (död 1688). På muren i väster ligger ett brottstycke av en gravhäll av kalksten med årtalen 1814 och 1825.

Kyrkogårdens sydöstra parti med gamla skolan i fonden.

Ingångar

Kyrkogården har två ingångar, en i väster mitt för kyrkans västport och en i söder mitt för kyrkans mittport. Båda har smidda pargrindar med årtalet 1835 och initialerna M J S respektive T K. De är likartade de på Säby kyrkogård, vilka skall ha smitts av kyrkoherden Melin. Grindarna sitter mellan samtida fyrkantiga stolpar av kalkstenshällar. Krönen är svagt toppiga. Invid den västra grinden står en äldre offerbössan med sadeltak.

Vegetation

Kring kyrkogården finns en trädkrans med träd av olika åldrar. Äldst är en alm och två lönnar i sydväst. I övrigt utgörs kransen av unga lindar, planterade någon gång efter 1950-talets avverkningar. I söder finns några lindar som är något äldre. Utmed gången mellan södra grinden och kyrkans mittport är en allé av unga lindar. I kvarteret öster om denna står några unga prydnadsträd. De båda

mellersta raderna i samma kvarter har låga rygghäckar. I kvarter VI har alla rader höga rygghäckar av tuja. I anslutning till minneslunden finns en hög prydnadsbuske och några marktäckare.

Gångsystem

Kyrkogårdens system med kantskurna grusgångar är föga förändrat sedan 1910. Kvarteren avskiljs med rätvinkliga gångar som ansluter till en grusad yta kring kyrkan.

Gravvårdstyper

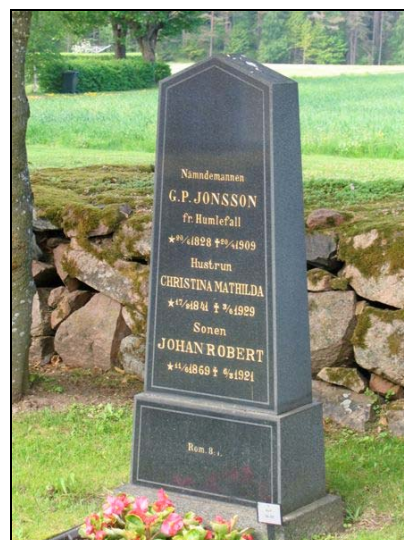
Kyrkogårdens gravvårdar representerar de olika idealen från sekelskiftet 1900 till idag. De äldsta och mer påkostade gravvårdarna är samlade längs kyrkogårdsmuren i kvarter I och IV, men finns även spridda i angränsande kvarter. Det är resliga polerade vårdar, övervägande i obeliskform. De var på modet ännu på 1930-talet. Endast ett fåtal har bevarat grusbädd. I framför allt kvarter III finns ett starkt inslag av enkla små vårdar som kan knytas till den allmänna gravytan. Efterkrigstidens låga rektangulära vårdar präglar helt utvidgningen och utgör ett dominerande inslag i kvarter II. Gravstensmaterialet är framför allt den svarta graniten, vilken är nästan allenarådande på stora delar av kyrkogårdens södra hälft. Ett fåtal gravvårdar är äldre än 1880-talet och kan betraktas som "museala". Den jämförelsevis höga andelen äldre resliga vårdar gör att Adelövs kyrkogård trots förändringar under 1900-talet behållit en del av sin sekelskifteskarakter. Vidare finns en stor rikedom av titlar och gårdsnamn som speglar socknen och dess sociala sammansättning, "hemmansägare" är klart dominerande. Ett flertal referenser till missionsförbundets sångbok vittnar om väckelsens roll i bygden.

Beskrivning av enskilda kvarter

Kvarter I, IV och V

Allmän karaktär

Dessa kvarter sträcker sig längs med kyrkogårdsmurarna. Kvarter I mellan västra och södra grinden, IV mellan södra grinden och minneslunden samt slutligen V från sistnämnda till västra grinden. Gravarna ligger i en enkel rad och vårdarna har ryggen mot muren. Det rör sig uteslutande om s.k. köpegravar för enskilda personer och familjer. Detta har varit förhållandet sedan kyrkogårdsomläggningen 1829. I kvarter I och IV är det nästan enbart äldre gravvårdar, i kvarter V mestadels yngre med undantag för några äldre i södra änden. Minneslunden i nordöstra hörnet utgörs av en grusad yta med parkbänk och en vattenlek i sten, omgivet av marktäckare och prydnadsbuskage. I södra änden av kvarter V och mitt på kvarter IV finns ytor avgränsade med lövhäckar där soptunnor, redskap och vattenposter finns.

Typiskt exempel på reslig vård i polerad svart granit från förra sekelskiftet.

Karaktäristisk liten vård i svart granit, en av dem som finns kvar i allmänna linjen.

Modernistiskt stram efterkrigsvård.

Familjegravar med stora granitvårdar och grusbäddar vid kyrkogårdsmuren i öster. I förgrunden två vårdar över far och son Andersson på Stenkilstorp.

Gravvårdstyper

Kvarter I och framför allt kvarter IV utgör kyrkogårdens mest sammanhållna. De bär en enhetlig prägel av påkostade familjegravar från 1873 fram till och med 1900-talets förra hälft. Ett fåtal låga efterkrigstidsvårdar har tillkommit. De resliga vårdarna av polerad svart granit är klart dominerande och är mestadels i form av flata obelisker eller med vinkelbrutna krön. Ett par bautastenar från 1890-talet i röd respektive grå granit finns också. Inslaget av breda låga vårdar från 1900-talets förra hälft är påtagligt. Dessa finns även i grå och röd granit samt har överlag ett klassiserande formspråk. Av gravarna längs östra muren har en stor andel bevarade grusbäddar med stenram (sju stycken), vilket sällan är fallet på övriga kyrkogården. I ett par fall rymmer grusbäddarna två vårdar, i dessa fall över föräldrar och barn. Iögonenfallande är de två resliga klassiserande vårdarna över far och son Andersson från Stenkilstorp med familjer, sannolikt resta av sonen 1882. På den ena är inhugget att "Kyrkorådet vårdar graven". En identisk vård är den över Riksdagsmannen Johannes Larsson (död 1873). En annan utmärkande vård är obeliskens över Hemmansägaren Anders Andersson med familj från 1914. Över Organisten och folkskolläraren A E Eriksson (1867-1907) har "tacksamma vänner" rest en vinkelbruten sten med inhuggen lyra. Titlar är regel på dessa gravvårdar. Flitigast förekommande är Hemmansägaren och Landtbrukaren. Men även andra titlar förekommer som speglar tjänstemannayrken och förtroendeuppdrag i socknen: nämndemannen, kyrkovärden, landthushållaren och stadskommissionären. Även en så enkel titel som F.d. husägaren finns inhuggen. Fyra vårdar från 1890- och 1910-talen bär referenser till Svenska missionsförbundets sångbok, vilket vittnar om väckelsens stora roll i bygden under 1800-talets senare hälft. Bautastenen över kyrkovärden A M Johansson från 1899 minner om en av dem som grundade socknens missionsförsamling.

Två äldre vårdar flankerar södra grinden. Den västra är en rest kalkstensvård från 1707 över "KYRKIONES FÖRSTÅNDARE" Inge Svensson med hustru. Krönet bär änglafflykter samt timglas och döds-kalle i relief. Den östra är en spetsbågig gjutjärnsvård från 1866 över Inspektorn Erik Wilhelm Wetter med fru och dotter. Vården är rikt artikulerad med genombrytningar i konsekvent nygotik. Anmärkningsvärt är ett krönande emblem med korsade liar mot bakgrund av en kalk och en triangel, allt omslutet av en orm som biter sig i svansen och strålar. Sannolikt är det ett frimurarembelm. Vården är målad i svart och grått.

Inspektör Wetters särpräglade
gjutjärnsvård från 1866.

Kalkstensvård från 1707 med reliefhugget
krön.

Kapten Blocks stora granitkors och
minneslunden.

Kvarter V består längs västra muren av enskilda gravar från 1896 fram till idag. De flesta är från 1920-talet eller äldre. Formerna är varierade: vinkelbrutna resta stenar, en bautasten, några klassiserande katalogvårdar. Ett par vårdar är sentida. Två vårdar är anmärkningsvärda: ett kalkstenskors på granitpostament från 1917 och en vinkelbruten rest vård av cement över änkan Maria Svensdotter från 1896. Sistnämnda uppvisar kraftiga sprickbildningar. Längs norra muren är nästan uteslutande låga vårdar från 1930-talet och framåt över olika hemmansägare. Längst i öster dock ett kraftfullt gravmonument över Kapten Georg Block från 1952, vilket dominerar denna del av kyrkogården. Det är ett stort kors av grå granit med tillhörande grusbädd och stenram. Titlar som förekommer i kvarteret vid sidan av hemmansägarna är handlaren, köpmannen, murarmästaren och orgeltramparen.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Ovan beskrivna kvarter spelar en viktig roll för helhetsintrycket av kyrkogården genom sin sammanhållna prägel av påkostade köpegravar. Genom detta tydliggörs kyrkogårdens inneboende hierarkiska struktur. De resliga vårdarna från förra sekelskiftet spelar här en viktig roll, liksom de grusbäddar som bevarats främst längs östra muren. Dessa vårdar och arrangemang skall bevaras på plats. En annan viktig företeelse är den rika förekomsten av titlar som framför allt speglar socknens starka bondeklass, men även olika viktiga positioner i bysamhället. Detta är också vägledande för bevarandet. Ett begränsat nytillskott kan tolereras i kvarteret i den mån de anpassar sig till befintliga vårdars mått och material, detta för att undvika tomma ytor. Av ett särdeles stort kulturhistoriskt värde är kalkstensvården från 1707 och den nygotiska gjutjärnsvården.

Kvarter II

Allmän karaktär

Kvarter II upptar den västra hälften av kyrkogårdens södra del. Kvarteret var ursprungligen helt ägnat som allmän begravningsyta, vilket framgår av såväl äldre kartor som fotografier. Kring sekelskiftet 1900 kom partiet längs med grusgången till kyrkporten att förbehållas påkostade familjegravar med grusbäddar. Av dessa förhållanden återstår idag endast rester. Den dominerande gravvårdstypen är låga vårdar av svart granit från 1939 och fram tills idag.

Kvarter II från sydost. Präglas av katalogvårdar i svart granit.

Gravvårdstyper

Samtliga vårdar står i raka nord-sydliga rader, vända mot väster respektive öster, ett par av raderna har ryggarna mot varann. Längst i öster står tre resliga vårdar av polerad svart granit från 1886-1908, vilka utgör påtagliga rester av de påkostade familjegravar med grusbäddar som sträckte sig längs mittgången. Övriga vårdar utgörs till största delen av låga vårdar i främst svart granit från 1939-60, ofta med klassiserande drag som pilastrar och tempelgavlar. Gravläggningarna kan följas årsvis, vilket visar på att man till viss del följt allmänna linjens praxis. Några gravvårdar tycks utgöra rester av de äldre allmänna gravarna, detta är

några små vårdar från 1940-talet över ensamma män och kvinnor. Ett fåtal vårdar från sent 1900-tal finns spridda i kvarteret. Titlar är vanligt förekommande, men inte lika vanligt som ovan. Hemmansägaren är vanligast. Vidare finns smidesmästaren, matrosen, ringaren, skräddarmästaren, förre kyrkovaktmästaren, f.d. rättaren, kyrkovärden och nämndemannen.

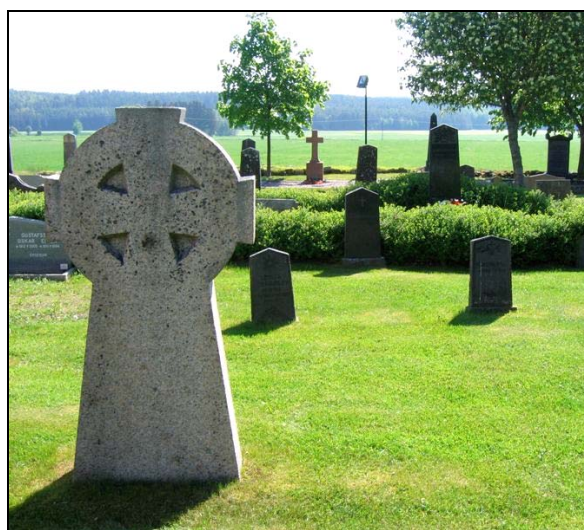
Kulturhistorisk bedömning och karaktärisering

Kvarter II har genomgått stora förändringar under 1900-talet och präglas idag av raka rader med låga vårdar från 1900-talets mitt och framåt. Somliga av dessa har ett kulturhistoriskt intresse genom sina titlar. Spår av en äldre allmän begravningsyta kan skönjas i några av raderna, men det rör sig bara om någon enskild vård. Tre resliga sekelskiftesvårdar längs mittgången minner om den fordom höga status detta parti hade. De tre vårdarna skall bevaras på plats. Nyttillskott i kvarteret bör om möjligt anpassas efter befintliga vårdar.

Kvarter III

Allmän karaktär

Kvarter III har en sammansatt karaktär och domineras av det centralt placerade Hummelhielska gravkoret. Liksom kvarter II har III ett ursprung som allmän begravningsyta med köpegravar längs mittgången i väster. Enhetligheten i kvarter II saknas och flera tidsskikt går om lott. Detta gör dock att de samlade rester av allmänna linjen som finns syns desto tydligare. Det är en blandning av resliga sekelskiftesvårdar, små allmänna gravvårdar och sentida låga vårdar, alla i raka nord-sydliga rader. De båda mellersta raderna har låga ryggäckar och där återfinns flera av de allmänna gravarna. I öster är det glest mellan gravarna. Redskapsställ och dylikt har fått en iögonenfallande placering vid gravkorets norra vägg.

Organisten och folkskolläraren Samuelssons hjulkors från 1894 och i bakgrunden ett par vårdar i allmänna linjen.

Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet är sammansatt, men onekligen markerar sig de resligare sekelskiftesvårdarna tydligast. Vid gången i väster märks tre stycken i svart granit med vinkelbrutna krön från 1895-1911 över hemmansägare med familjer. I närheten finns en obelisk från 1900 över en kyrkovård och bredvid denna ett kraftfullt hjulkors i grå granit över Organisten och folkskolläraren C P Samuelsson, rest 1894 av "vänner och lärjungar". Framför denna finns en vård från 1939 över en lärarinna. Mitt i kvarteret, nordost om gravkoret finns en ensam, äldre enskild grav tillhörig Hemmansägaren Joh. Svensson från Åskeryd med fru. Granitvården från 1902 bär en referens till missionsförbundets sångbok. Vården omges av en grusbädd med nygotiskt gjutjärnsstaket, målat i silver. Resterna av de allmänna gravlinjerna finns samlade i tre påtagliga grupper i anslutning till rygghäckarna. De daterar sig från 1931 respektive 1933-36 och utgörs av små vinkelbrutna vårdar av svart granit, små liggare eller enkla rektangulära vårdar. Bland dessa återfinns man ensamma kvinnor och män samt ungdomar och barn. Den enda titeln är f.d. Korpralen. Andra exempel på mindre statusfyllda titlar som återfinns på smärre vårdar i kvarteret är hushållerskan och sömmerskan. Om olika hantverk vittnar smidesmästaren och kopparslagaren. I övrigt märks kamrer och handlare vid sidan av hemmansägarna. Särdeles i öster finns en del resta svarta granitvårdar av typ vinkelbrutet krön, obelisk och bautasten över olika hemmansägare och deras familjer. En rad med små enkla liggare över barn finns vid en av rygghäckarna. Dessa är fem stycken från 1936-40 i stram funkis och kan räknas till de allmänna gravarna. Vidare märks ett par vårdar från 1914-15 över två ynglingar som tycks vara rester av en allmän gravlinje. Här och var finns sentida låga vårdar, varav några med naturformer.

Rikt utsirad vård från 1902 över hemmansägare Svensson med fru från Åskeryd, omgiven av kyrkogårdens enda gjutjärnsstaket.

Hushållerskan Hulda Anderssons enkla liggare från 1926 i allmänna linjen.

Kalkstensgravhäll över Sven Persson i Hult, död 1704.

Efterkrigstidens låga strama vårdar i raka rader speglar folkhemmets ideal. Formspråket är här enhetligt klassiserande.

Till kvarteret kan en liggande gravhäll i hörnet mellan torn och kor räknas. Det är en kalkstenshäll från 1704 som legat över nämndemannen Sven Pärsson i Hult och dennes maka. I grov relief återges vanitässymboler. Hällen är sprucken i tre delar och vilar på ett betongfundament i gruset.

Kulturhistorisk bedömning och karaktärisering

Kvarter III utgör det mest sammansatta, men också ett av de intressantare kvarteren. Spåren av uppdelning mellan enskilda köpegravar för besuttna hemmansägare och allmänna gravlinjer för mindre bemedlade är klart skönjbara. Det är således av vikt att bevara såväl de resliga vårdarna från decennierna kring sekelskiftet som de små enkla vårdarna från 1900-talets första hälft, särskilt där dessa är samlade. Ofta har sistnämnda fått stryka på foten. Vårdar med titlar i kvarteret speglar alla samhällsskikten, från soldaten och hushållerskan till hemmansägaren. I och med kvarterets mångfasetterade gravvårdsbestånd så torde inga problem föreligga vad gäller nytillskott. Gravhällen vid tornet är av stort kulturhistoriskt värde.

Kvarter VI

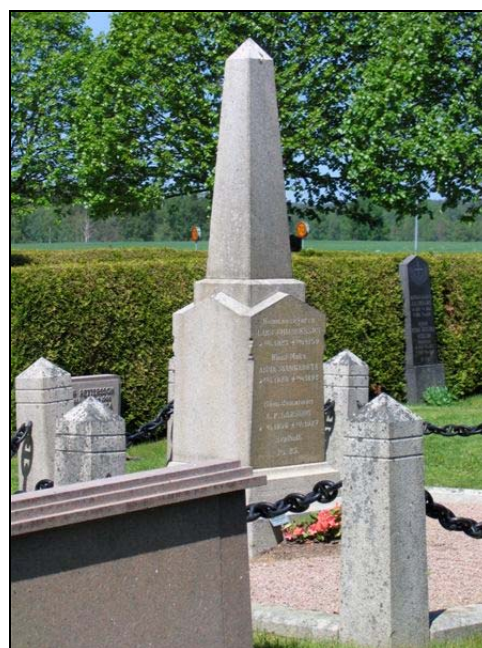
Allmän karaktär

Kvarter VI utgör den stora rektangulära ytan norr om kyrkan. Raka nord-sydliga rader av moderna vårdar med rygghäckar av tuja upptar kvarteret. Ett undantag utgör en snip i sydost, öster om koret. Denna var ursprungligen ett eget kvarter och består av påkostade familjegravar.

Gravvårdstyper

Den närmast allena rådande typen är efterkrigstidens uniforma, låga vårdar, oftast i röd eller grå granit. Stildragen är inte sällan klassiserande. Dessa vårdar stammar från 1958 och framåt med de äldre i öster. Man kan se en förändring i förekomst av titlar på vårdarna. Bland de äldre i öster är det förekommande, om än inte vanligt. Vi möter sömmerskan (yngst från 1976), smidesmästaren, trävaruhandlaren och kantorn. I väster finns det inga titlar alls. Ett fåtal kvarvarande gravvårdar i östra hälften vittnar om ett äldre tidsskikt i kvarteret. Från 1907, 1918 och 1937 finns tre polerade svarta granitvårdar, varav en över ett barn. Vidare lägger man märke till en liten bautasten av kalksten över Kyrkoväktaren J P Johnsson "Död 1/1 1912 86 år. Efter 50 Års Trogen Kyrkotjänst".

Den utskjutande sydöstra delen, nordost om sakristian, har en egen karaktär med påkostade köpegravar. Bland de fem gravarna märks främst obelisk över

Statusmarkör i form av obelisk med grusbädd och kättingar invid koret.

Hemmansägaren Lars Johansson (död 1859) med fru (död 1892) i Svalhult och sonen Nämndemannen A F Larsson (död 1927). Kring vårderna är en grusbädd med inramning av järnkättingar. Formspråket talar för att vårderna rests kring 1900. På sockeln är det inhugget att "Kyrkorådet vårdar graven". Över friherrinnan Ingeborg Hermelin på Näs är en kraftig granitvård rest. Den är från 1935 och bär klassiserande drag, ett exempel på nyskapandet inom gravkonsten vid denna tid. Vidare märks en bred, låg vård över Godsägaren Johanssons familjegrav, Adelövs gård, från 1943 och en klassiserande katalogvård över Folkskolläraren Jakob Rydman från 1955.

Hummelhielmska gravkoret från 1762 är knutet till Näs säteri.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter VI är med sina strikta, rygghäckskantade rader av låga vårdar en exponent för folkhemmets ideal. I centrum står jämlikhetsbegreppet, titlarna är ytterst fåtaliga och försvinner helt efter 1976. Man kan se hur kvarteret successivt tagits i bruk för nya begravingar från 1958 och framåt, med start i öster. Några äldre vårdar vittnar om föregående tidsskikt och har därmed ett intresse. Ett bibehållande av rygghäckarna och vårdarnas låga, tämligen enhetliga karaktär, är viktig i och med att kvarteret så tydligt speglar efterkrigstidens ideal. Nytilskott skall anpassas till dessa förhållanden. Vårdarna vid sakristian visar den höga statusen på denna yta och skall bevaras, vilket även gäller grusbädd med inhägnad.

Hummelhielmska gravkoret

Det Hummelhielmska gravkoret uppfördes 1762 av ägarna till Näs säteri. Det är en kvadratisk byggnad med slätputsade vitkalkade murar. I öster är en ursprunglig stickbågig port med svartmålad rombisk träpanel. Byggnaden bär ett brutet tälttak med sentida täckning av svart plåt med förskjutna hakfals. Ännu 1911 utgjordes taktäckningen av kluven och tjärad spån. Den profilerade takfoten av svartmålat trä är ursprunglig. Taket är försett med hänggrännor och stuprör av svart plåt. Vid den sista gravsättningen slängdes nyckeln in under porten.

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården i dess helhet

Adelövs kyrkogård har medeltida ursprung men bär idag sin prägel av förändringar tillkomna i samband med nuvarande kyrkas uppförande på 1830-talet och under 1900-talet. Kallmur med smidesgrindar och trädkrans ger bilden av en typisk landsortskyrkogård. Till dess 1800-talsprägel sluter sig de få men symmetriskt anlagda grusgångarna. Däremot har endast ett fåtal av de under 1900-talets förra hälft så vanliga grusbäddarna bevarats. Det är av stor vikt att de återstående ej tags bort. Detta gäller även inramningar i form av gjutjärnsstaket eller järnkättingar. Kyrkogården har haft och har en tydlig hierarkisk uppdelning. Ytorna längs med kyrkogårdsmuren är förbehållna påkostade familjegravar. Dess vårdar speglar framför allt det sena 1800-talets resliga granitmonument och har i några fall bevarade grusbäddar. Den rika förekomsten av titeln hemmansägare visar på en stark och självmedveten bondeklass i socknen. De båda likstora kvarteren söder om kyrkan har varit allmänna gravytor. Denna

karaktär kan ännu skönjas i östra kvarteret genom ett antal bevarade linjegravar, vars småskaliga vårdar är av vikt att bevara. Ett fåtal resliga familjegravvårdar från förra sekelskiftet finns på båda sidor om mittgången och vittnar om statusen i den placeringen, vägen fram till kyrkporten. Västra kvarterets nuvarande prägel domineras av 1900-talets låga vårdar. Det östra kvarteret har en sammansatt prägel med gamla och nya vårdar av olika storlek och form. Ett framträdande inslag är det Hummelhielska gravkoret från 1762. Öster om koret finns ytterligare en statusladdad gravyta med påkostade familjegravar. Området norr om kyrkan är en utvidgning från 1829 som helt bär efterkrigstidens prägel med låga vårdar i raka rader med rygghäckar. Dess övergripande uniformitet är en viktig årsring i kyrkogårdens historia och speglar folkhemmets ideal. I det nordöstra hörnet finns en sentida minneslund.

Bland gravvårdarna finns en stor rikedom av titlar som berättar om socknens sociala sammansättning i gångna tider. Hemmansägarna är klart dominerande, men det förekommer även enklare titlar som hushållerskan eller orgeltramparen. Dessa är lika viktiga att bevara. Nämndemän, kyrkovårdar, handlare, organister och folkskollärare m.m. speglar betydelsefulla personer i ett nu närmast försvunnet bysamhälle. Av äldre gravvårdar märks en gravhäll och en rest vård från tidigt 1700-tal, liksom en nygotisk gjutjärnsvård, vilka alla har ett högt kulturhistoriskt värde.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Men lika viktigt är att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på bevarandet av de olika delarnas karaktär och ett historiskt djup bland gravvårdarna.

Sammanfattning

- Adelövs kyrkogård har sin nuvarande karaktär från 1800- och 1900-tal. Murar, grindar, trädkrans och grusgångar är viktiga delar av detta och bör vidmakthållas.
- Gravvårdar fram till omkring 1930 skall i största möjliga utsträckning bevaras på plats. Förekomst av titlar är också vägledande vid bevarande. Kvarvarande grusbäddar med inramning har ett stort kulturhistoriskt och pedagogiskt värde.
- Gravkor med innehåll skall vårdas.
- Nytilskott i kvarter I och IV bör i möjligaste mån anpassas till befintliga vårdar. Även enhetligheten i kvarter VI är viktig att värna.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv med kyrkogårdsinventering från 1988 över Tranås kommun. (JLM)
Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Tryckta källor

Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Tranås kommun. Jönköping 1983.
Lönnerholm, Erik. *Linderås och Adelöv – två socknar i Holaveden.* Tranås 1967.
Rogberg, Samuel. *Historisk beskrifning om Småland.* Karlskrona 1770.
Sverige. Geografisk beskrivning. Del V. Stockholm 1931.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: B101/03
Beställare: Linköpings stift
Fastighetsägare: Tranås kyrkliga samfällighet
Rapportansvarig: Jönköpings läns museum genom Robin Gullbrandsson
Foto: Robin Gullbrandsson
Län: Jönköpings län
Kommun: Tranås kommun
Socken: Adelövs socken
Fastighetsbeteckning: Tranås Adelövs kyrka 1:1
Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Adelöv 7E 6g
Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv